

İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİ'NİN YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

Mısırlı olmayan ve fakat Mısır'ın ekmeğini yiyen, yüksek duvarlar arkasında tanrılara ve geleneklere meydan okuyan filozof ve bilim adamlarının muhatap oldukları maddi ve manevi iltifatlar, kaçınılmaz olarak İskenderiye Kütüphanesi'ni bir cazibe merkezine haline getirdi. Artık akademi giderek devlet dairesine, profesörler ise devlet memuruna dönüşüyordu.

Burak Bilgehan ÖZPEK

Yaşadığım ülkede, yani Türkiye’de, akademisyenler bir araya geldiklerinde üniversitelerin mevcut durumu hakkında hararetli tartışmalar yürütürler. Bu tartışmalar, her akademisyenin kendi kişisel tecrübelerini ya da tanık olduğu bir olayı anlatmasıyla sürer ve buradaki asıl amaç yüksek öğretim sisteminin aksaklıklarını göstermektir. Mamafih, bu tartışmaların yaşanan sorunlara sistemli ve tutarlı bir açıklama getirmesi ve yine aynı tutarlılıkta bir çözüm önerisi sunması pek de vaki değildir. Bu noktada tartışma alevlenir ve aslında birçok akademisyenin kendi kişisel problemlerinin çözülmesinin dışında yüksek öğretim sisteminin bütünüyle alakalı kapsamlı bir planı olmadığı anlaşılır. Öte yandan, kendi sıkıntularından bağımsız olarak yapısal sorunlara işaret eden akademisyenlerin sayısı da az değildir. Burada kastedilen yapı, genellikle Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) olarak işaret edilmekte ve üniversite özerkliğine yönelik tehditlerin altı çizilmektedir. Ne var ki, YÖK’ün olmadığı bir dünyada bütün sıkıntuların çözüleceğine inanmak ve düşlerimizdeki üniversitelere kavuşacağımızı ummak fazlasıyla iyimser ve kanaatimce kolaycı bir yaklaşım olabilir. Zira YÖK’ün olmadığı bir dünyada belki merkezileşme, bürokrasi ve siyasal iktidarın müdahalesi ortadan kalkacak; fakat şimdikine benzer ve haklarında binlerce hikaye anlatılan akademisyenler yine var olacak, unvanlara yine gerek duyulacak, akademik hiyerarşi yine kendisini dayatacak ve merkezi olmayan yerel küçük siyasal iktidarlıklar yine ortaya çıkacak. Diğer bir deyişle, YÖK’ün varlığını eleştirmek, onun yokluğunda bir akademik cennete kavuşacağımızın müjdesini bize veremeyebilir.

O halde yeni bir şeyler söylemek icap eder. Ancak yeni bir şeyler söylerken eskiyi ve eskinin tecrübelerini göz ardı etmemek gerekir. Belki bunun için tarihin araştırmacılarına ilk düzenli maaş ödeyen üniversitesi olan

İskenderiye Kütüphanesi’ne kadar gitmeli ve ilk yükselişin ve çöküşün sebeplerini tartışmalıyız. Zira hep örnek gösterilen önde gelen kurumlar bizlere sadece benimsenmesi gereken modelleri sunarken, İskenderiye Kütüphanesi bunun yanında düşüşün önlenmesi için ne yapılması gerektiğini vaaz eder.

Okuldan Üniversiteye, Üniversiteden Memuriyete

Elbette ki Antik Yunan’da filozoflar, devlet adamlarının, şehrin önde gelenlerinin veya servet sahibi kişilerin iltifatlarına mazhar olmuşlardır. Bu hamiyetperver kişiler, filozoflara, araştırmalarını yapabilmeleri için veya onların kurdukları okullarda çocuklarının eğitim görmeleri karşılığında maddi yardımlarda bulunuyordu. Ne var ki, bu kurumsallıktan uzak bir yaklaşımdı. Büyük İskender’in yıllar süren askeri seferlerinin ardından imparatorluğun bazı bölümlerinde komutanlarının egemenliklerini ilan ettikleri bir dönem başlamıştı. Mısır ve o dönem ticaretinin yükselen yıldızı İskenderiye de bu bölgelerden birisiydi ve Ptolemaeus’un kontrolü altındaydı. Milattan önce 3. yüzyılda Atina Kütüphanesi’nden esinlenerek bir kütüphane kurulması onun zamanına tekabül eder. İskenderiye Kütüphanesi olarak bilinen bu kurum, sadece Yunan medeniyetinin etkisi altında değildi. Akdeniz, Hint ve Ortadoğu yazını Yunancaya çevrildi ve kütüphane kitap barındırmanın ötesinde bilgi aktarımı gibi bir misyon da üstlendi.

İskenderiye Kütüphanesi kısa zamanda dönemin filozof ve bilim insanlarını kendisine doğru çağıran bir yapıya dönüştü. Bu yıllarda İskenderiye Kütüphanesi, dünyanın boyutlarını ölçmeyi ve çapını çok küçük bir sapma ile hesaplamayı başaran Eratosthenes’a, ilk buharlı gemiyi yapan Hero’ya, geometri kuramları günümüzde bile ders kitaplarında yer alan Euklides’e ve suyun kaldırma kuvvetiyle beraber birçok savaş makinesinin mucidi

Archimedes'e ev sahipliği yapmıştır. Bu etkileyici akademinin bir gelenek yaratması ve üretilen bilginin bir şekilde kaybolmadan günümüze kadar geldiğini düşünmek heyecan verici. Çok farklı bir tarih ortaya çıkabilirdi ve şu anda yaşadığımız medeniyet seviyesinin çok ötesinde olabilirdik. Fakat olmadı.

Her ne kadar İskenderiye Kütüphanesi milattan sonra 4. yüzyıla kadar varlığını devam ettirse de, orada üretilen bilgilerin ve yapılan icatların sistemli bir gelenek içerisinde birikmediği ve yarattığı entelektüel enerjiyi tedrici olarak yitirdiği söylenebilir. İskenderiye Kütüphanesi'nin Roma İmparatorluğu zamanında çıkan bir iç savaş sonrası 391 yılında yıkıldığı bir gerçeklik olarak karşımızda durmakla birlikte düşüş daha önce başlamıştı ve bunun tek bir açıklaması yok. İlk olarak, üretilen bilginin günlük hayatta kullanıma girmemiş olması gösterilebilir. Kütüphane ve müzenin bulunduğu kampüsün içinde yaşanan akademik tartışmalar, yapılan deneyler, icat edilen makineler ve öne sürülen teoriler, İskenderiye ticaret sınıfının kârlılıklarını arttıracığı vasıtalara dönüşmemiştir. Mesela, İskenderiye halkı içindeki çok meziyetli cam zanaatkarları, akademinin sahip olduğu optik bilgisi ile tanışmamış ve o dönem bir gözlük yapılamamıştır. Dolayısıyla, Avrupa'da yaşanan aydınlanmanın endüstri devrimini tetiklemesi gibi bir durum ortaya çıkmamış, bilgi işlevsel amaçların değil, soyut ve ideal motivasyonların sonucu olmuştur. Bu durum ise bilgiyi keşfeden akademisyenlerin zeka ve ahlakına odaklanmakta ve kurumsallaşmayı engellemektedir.

İskenderiye Kütüphanesi ve başlattığı geleneğin günümüze kadar ulaşamamasının bir başka nedeni de yazılan, çevrilen ve koleksiyona

alınan kitapların malzemesiyle alakalıdır. Papirüslerin hassas ve kolay dağılan yapıları, onların titizlikle muhafaza edilmesini de gerekli kılıyordu. Matbaanın henüz icat edilmemiş olması, bazı eserlerin çoğaltılmasını engelliyor, dolayısıyla dünyanın birçok yerindeki araştırmacı ve filozofu İskenderiye'ye gitmeye zorluyordu. Dönemin koşulları göz önüne alındığında, bilgiye erişim masraflı ve zahmetli bir hale geliyor ve İskenderiye Kütüphanesi'nde bulunan eserler diğer medeniyetlere ulaşamıyordu. Her ne kadar Helenistik emperyalizm, salt Yunan mirasına dayalı bir kurum oluşturmayı reddetmiş ve Büyük İskender'in hakim olduğu kültürleri kaynaştırmayı amaçlamış ve bunun için İskenderiye Kütüphanesi evrensel bir nitelik kazanmış olsa da, bu evrensellik tek bir merkezde toplanmış ve bilginin ihracatı konusunda sorunlar yaşamıştır.

Üçüncü ve son olarak, İskenderiye Kütüphanesi'nin kısa zamanda yerleştiğini ve yerel halkın dini önderlerinin de akademi bünyesinde kendilerine yer bulduğunu söylemek gerekir. Bu durum ilginç enstantanelerin yaşanmasına yol açmış olmalıdır. Bir odada öğrenciler diyalektik üzerine tartışırken veya bir profesör geometrik şekillerin çevrelerini hesaplamaya yarayan formüller üretirken bir başka odada yer altında yaşayan yarı tanrı yarı insan bir mitolojik varlığın insanlığın kaderi üzerindeki etkisi hakkında bir vaaz kaleme alınıyordu. Belki bunun için Hıristiyan düşüncesinin Platon felsefesiyle olan ilişkisinin bu kurumda inşa edilmesini de yadırgamamalıyız.

Peki, İskenderiye Kütüphanesi neden içine kapandı ve zaman içerisinde yerleşti? Bu sorunun cevabı aslında onu tanımlarken kullandığımız "ilk düzenli maaş ödeyen üniversite" sıfatında saklı olabilir.

Bu sistem ilk defa uygulanıyordu ve kütüphanenin giderleri devlet bütçesinden karşılanıyordu. Kral, devletin ta kendisi olarak İskenderiye Kütüphanesi'nin hamisiydi ve araştırmacılara hiçbir ideoloji, ekol ya da metot dikte etmiyordu. Ne var ki, buna rağmen yozlaşma önlenemedi. Mısır dışından gelen, düzenli maaş alan vergiden muaf olan ve güzel evlerde yaşayan akademisyenlerin işi kısa zamanda yerel halkın ve pagan rahiplerinin ilgisini çekmeye başladı. Antik bir Mısır tabletinde bir babanın oğluna memur olması gerektiğini, böylece terlemeden hayatta kalabileceğini, beyaz elbiseler giyebilip saygı göreceğini öğütlediği ruh hali İskenderiye'nin üzerinde dolaşıyordu. Mısırlı olmayan ve fakat Mısır'ın ekmeğini yiyen, yüksek duvarlar arkasında tanrılara ve geleneklere meydan okuyan filozof ve bilim adamlarının muhatap oldukları maddi ve manevi iltifatlar, kaçınılmaz olarak İskenderiye Kütüphanesi'ni bir cazibe merkezine haline getirdi. Artık akademi giderek devlet dairesine, profesörler ise devlet memuruna dönüşüyordu. Üstelik üretilen bilginin piyasa aktörleriyle buluşmaması ve kârlılık sağlayan bir işlevsel nitelik kazanmaması, onun bilimsel niteliğinin değişmesi, toplumun sosyal ve ekonomik düzeyinde bir farklılık getirmedi. Belki bundan ötürü, İskenderiye Kütüphanesi'nin 4. yüzyılda tamamen ortadan kaldırılmasının sebebi, finansal bir kriz ya da akademik başarısızlık değil, Hıristiyanlık ile Paganlık arasındaki tartışmalar olmuştur.

Bu hikayenin Türkiye üniversiteleri için söylediği bir şeyler var sanki ya da Horatius'un dediği gibi "*Ne gülüyorsun, anlattığım senin hikayen.*"

Yrd. Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi